

נתקבלו במערכת

פירושי הרב דוד צבי הופמן – ספר שמות. ערך ותירגם אשר וסרטייל.

ירושלים, מוסד הרב קוק, תש"ע. שעז עמ'. (02-6526231)

הרב הופמן זצ"ל היה מגדולי רבני גרמניה (נפטר לפני תשעים שנה - י"ט במרחשוון תרפ"ב), פוסק הלכה ומגיד שיעור מהמדרגה הראשונה, ענו וצנוע, רבם של רבים מרבני אשכנז. אולם בעיקר התפרסם במלחמתו נגד חוקרי המקרא ומסלפיו, בדור שבו ביקורת המקרא פרחת באופן שהביך הרבה יהודים טובים. מאמריו ושיעוריו הרבים על התורה נערכו על ידו כפירושים על החומש שנכתבו בשפה הגרמנית; ספריו על ויקרא ודברים נדפסו בגרמנית בחייו והם תורגמו לעברית באופן כמעט מילולי (ויקרא בשני כרכים תשי"ג-תשי"ד, דברים בכרך אחד בשנת תש"ד), ופירושו לספר בראשית (עד סוף פרק לז) נערך ויצא לאור בעברית על-ידי ר' אשר וסרטייל ז"ל מתוך המקור הגרמני (תש"ל-תשל"א). רק עתה, למעלה ממאה שנים לאחר שנכתבו, זכו לצאת לאור גם פירושי על ספר שמות. כתב ידו של המחבר זצ"ל הכתוב בגרמנית באותיות גותיות הגיע בזמנו לידי תלמידו הרב קלמן כהנא זצ"ל, והוא העביר אותו לפני שנים רבות לידידו ותלמידו ר' אשר וסרטייל כדי שיתרגם אותו ויערוך אותו כפירוש רציף על התורה; העריכה נדרשה מפני שהספרים על בראשית ושמות אינם פירוש מוכן - אלא רשימות שהכין רדצ"ה לקראת השיעורים שנשא בסמינר לרבנים בברלין שבראשו עמד, והיה צורך גם להפריד בין עיקר הפירוש לבין הוויכוחים עם מבקרי המקרא הפזורים בו, שאינם מעניינים היום את רוב הקוראים (הם הורדו להערות השוליים). אמנם בהקדמה לספר בראשית כתב ר' אשר שהוא עומד בקרוב לערוך ולתרגם גם את הפירוש על ספר שמות, אולם משימות אחרות (ביניהן עריכת המהדורות השונות של ספר 'שמירת שבת כהלכתה' מאת הרב נויברט שליט"א) ועיכובים שונים גרמו לכך שהעבודה על הספר נדחתה שוב ושוב, עד לאחרית שנותיו של ר' אשר, ורק עתה, לאחר ארבעים שנה, סמוך לאחר פטירת העורך והמתרגם ז"ל, זכינו לצאתו של הספר לאור. הפירוש אינו שלם - הוא מגיע רק עד לסוף פרשת משפטים; עובדה זו היתה ידועה, אך לעורך ציפתה אכזבה נוספת - שלושים עמודים, הכוללים את כל הביאור על שירת הים, נתלשו בשלב מסוים מכתב היד ונעלמו! ידידו פרופ' ארנד ז"ל גילה שקטע אחד תורגם ופורסם בשנת תש"ט בתוך חוברת לפסח בהוצאת 'הרבנות הצבאית הראשית - השירות הדתי', אך כל המאמצים לעלות על מקומם של הדפים החסרים עלו בתוהו, ואולי פרסום חסרונם עתה יביא למציאתם (ר' שלום וסרטייל, בן המתרגם ז"ל, מבטיח פרס כספי למי שימצא דפים אלו!), ואולי גם למציאת חלקים חסרים נוספים של הפירוש (אמנם לא ידוע אם כתב רדצ"ה פירוש גם על ספר במדבר). העורך המתרגם כבר פירסם ב'המעין' (ניסן תשס"ח [מח, ג] עמ' 25-34), לזכרו ולכבודו של ידידו מייסד 'המעין' פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל, את הפרק הראשון של הפירוש על שמות עם מבוא קצר, ומעתה יוכלו לומדי התורה להפיק תועלת רבה מן הביירוים הלמדניים, הפרשניים, הלשוניים והמדעיים של הספר כולו.

זְמַרַת הָאָרֶץ. יסודות רעיוניים ראשוניים להתישבות החדשה בחולות חלוצה.

אלי פיינסילבר. יבול - בני נצרים, הקרן לפיתוח נצרים, תשע"א. עא עמ'.

(1700-707-765)

הרב אלי פיינסילבר גורש מנצרים עם אשתו, רופאת הישוב, וילדיו, ואחרי שהות של כמה

שבועות בקמפוס המרכז האוניברסיטאי באריאל הצטרף לקבוצה שירדה דרומה למושב יבול, כדי להקים במערב הנגב, לא רחוק מחבל קטיף השומם, את הישוב החדש 'בני נצרים' (שנקרא עד לאחרונה באופן זמני 'חלוצית 1'). בנוסף לעיסוקיו המרובים בלימוד והוראה הוא ישב וכתב סיכום מסודר של הרעיונות העומדים לדעתו ביסוד ההתיישבות המיוחדת בחולות חלוצה, 'בירור התחלתי, קצר מאוד ביחס לאורך היריעה האמונית, הזקוק עדיין לתוספת בירור מרובה על העיקר', כלשונו בראש החוברת. הוא פותח בתיאור היעילות בביצוע הגירוש שהאפילה על הכאב ועל נקיפות המצפון של המגרשים, מסביר את זה בפגיעה תת-מודעת אצל רבים מבני עמנו ביסוד הבריאה של הלאומיות היהודית בעקבות הכפירה והחומרנות, ומציע דרכי תיקון לטווח הקרוב והרחוק. בדרכו הוא מציג את היהדות מול הנצרות, את אמונתם של האבות ואת החידוש העולמי שגרמה יציאת מצרים, את המיוחד שבעבודת הקרקע בארץ ישראל ואת הסמליות שבה, את הסבלנות הדרושה למאמין כלחלקאי ואת הייחס בין האמונה למודרנה, את הסטייה של הציונות מדרכה ואת התסכול העמוק שעובדה זו גורמת, ועוד ועוד, דברים עמוקים ומרגשים, החודרים למוח ובעיקר ללב. וכך הם דבריו בסוף החוברת: 'החיים שהופיעו בגוש קטיף בצורה קטנה, משפחתית-שבטית, מוכרחים להופיע בצורה גדולה ומוכבדת. איכות חיים זו איננה שייכת לתושבי הגוש, אלא שייכת באמת ובתמים לעם ישראל כולו... לאחר תרדמה התיישבותית רבת שנים בונה מדינת ישראל בפעם הראשונה מזה שנים רבות יישובים חדשים, ובמדבר דווקא... בחולות חלוצה חוזר עם ישראל למקורותיו, לעצמיותו, לבריאותו, לימים קדמונים ועליונים, והכל קמעא קמעא'... יהי רצון שהרוח הגדולה הזו תמשיך להעיר ולעורר, במעגלים הולכים ומתרחבים.

מקראי קודש. הלכות סוכות. הלכות בניית הסוכה והישיבה בה. בתוספת

תשובות גדולי הדור לבעיות שהתעוררו בזמננו. לאשכנזים ולספרדים. ערך: משה הררי. ירושלים, אלול תש"ע. תרפח+טז עמ'. (02-6511670)

סידרת ספרי מקראי קודש שחיבר הרב הררי שליט"א (למרות כינויו בשער כעורך בלבד...) כבר יצא לה שם. כמעט לפני כל חג ומועד מופצים בישיבות וביישובים וגם בחנויות הספרים הכרכים של 'מקראי קודש' על הלכות אותו מועד, כאשר הראשון בסידרה היה הספר עבה-הכרס על הלכות ליל הסדר, ובהמשך יצאו לאור הספרים על הלכות ראש השנה, יום הכפורים, חנוכה, פורים, שלוש התעניות, בין המצרים ותשעה באב, ובנוסף שני כרכים על ענייני חשמל בשבת. לפני למעלה מעשרים שנה התחיל האברך השקדן מיישבת 'מרכז הרב' ר' משה הררי בעידוד רבותיו להוציא לאור חוברות עם סיכום הלכות המועדים, הראשונה שבהם בשנת תשמ"ח - חוברת בת כט עמ' בשם 'קיצור הלכות בין המצרים בתוספת תשובות לשאלות אקטואליות מאת גדולי הדור'. במשך השנים הפכו החוברות לספרים עבים (הנמכרים במחירי עלות - 20 ₪ לכרך בין מאות דפים!), כשכל אחד מהם מכיל בתוכו רבבות הלכות והנהגות מתוך 'התורה שבכתב' - כל ספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים, ו'התורה שבעל פה' - דברי גדולי ארץ הקודש, שהרב הררי מברר אצלם ללא לאות פרט אחר פרט וענין אחר ענין, ומעלה את דבריהם אל הכתב לתועלת הרבים. נוסף על כך בכל ספר מוסיף המחבר נספחים, ובהם בין השאר מכתבים של גדולי ישראל שנכתבו כתשובות למחבר על ענייני הספר - ומה ששובה את העין ואת הלב שמדובר על תלמידי חכמים מכל החוגים והגוונים, בכרך זה על הלכות סוכות: הגר"מ אליהו זצ"ל, ויבל"א הגר"ז נ' גולדברג, הגר"א ז' וייס, הגר"ד ליאור, הגר"א נבנצל, הגר"ח קנייבסקי (אחת התשובות בת ג'

תיבות! עיי"ש עמ' תרה) והגר"מ מאזוז שליט"א, וכן בולטות עשרות התשובות מאת הגרא"י אולמן שליט"א, מו"צ בגבעת שאול מטעם העדה החרדית. גם בהערות בתחתית דפי הספר מובאות דעותיהם של פוסקים חשובים רבים אחרים בני זמננו, מתוך דברים שבכתב ושבעל-פה, נוסף למקורות והסברים, דיונים והוכחות, קושיות ודחיות, וכן הפניות למקומות אחרים בספר זה ובספרי 'מקראי קודש' האחרים העוסקים בנושא המדובר. אפשר לומר בפה מלא, שממש אין נקודה הקשורה לענין הספר שלא מובאים לגביה פרטי הלכה מבוארים ומבוררים. בנספחים שבסוף הספר, נוסף למכתבי הרבנים הנ"ל, מובאים קונטרסים הקשורים לנושא הספר, בכרך זה - קונטרס ארוך בענין צירוף כמה 'הלכות למשה מסיני' במציאות אחת, ומשמעות ענין זה להלכה; קונטרס בענין השיעורים והמידות - שיטות הגרא"ח נאה והחזון איש ופירוט היוצא מהן למעשה, בעיקר בענין גובה הסוכה (הרב הררי מוכיח בין השאר, שבניגוד לדברי סיעת החזו"א - המנהג בירושלים אכן התאים בפועל לשיטתו של הרב נאה לא רק לגבי שיעור חלה וכד' - אלא לגבי כל השיעורים כולם, בדאורייתא ובדרבנן, לקולא ולחומרא, בין אצל הפוסקים האשכנזים ובין אצל הפוסקים הספרדים); וכן נספח עם סיפורים מרגשים על הרב אליהו זצ"ל, בענייני הלכה והנהגה, שלהם היה יד המחבר שליט"א עצמו. בכל הכרכים האחרונים של 'מקראי קודש' הוסיף המחבר בראש הספר תיאור מרגש עדי-לדמעות של הימים האחרונים בישוב חומש שבצפון השומרון שפונה ונהרס ע"י אחינו בני ישראל לפני שש שנים, וכן נמצאות בראש הספר הסכמות של ת"ח רבים שניתנו לכרכים השונים של 'מקראי קודש', תוכן מפורט, והקדמה המתארת בין השאר את דרך הכתיבה ההלכתית של המחבר, ובה גם התנצלות, הראויה לעדינות ולמידותיו: 'זאת למודעי, שלמרות שבאמת התאמצנו מאוד לשם כתיבת קונטרס זה, נדדנו שינה מעינינו ותנומה מעפעפינו וציערנו עצמנו בדברים שונים, בכל אופן לא הספקנו לצערנו לכתוב את כל הלכות בניית הסוכה והשיבה בה. לכן לא הספקנו לכתוב את הלכות סוכה גזולה, סוכה שאולה, דיני סוכה בשבת וביום טוב [...] ודיני קדושת הדפנות והסכך. לכן מודיעים אנו לכל מי שחושב לקנות קונטרס זה שידע שספר זה אינו כולל במהדורה זו את כל ההלכות, ושלא יהא זה מקח טעות' (במהדורה החדשה שתצא לאור לקראת חג הסוכות תשע"ב הבעל"ט נוספו גם הלכות אלו). שמעתי פעם טענה שקיימת פגיעה בקוני ספרי 'מקראי קודש' בכך שחדשים לבקרים יוצאת מהדורה חדשה ומתוקנת, שמייצרת לכאורה את הספר הישן; אולם האמת היא שבמחיר האפסי שבהם נמכרים הספרים המלאים והגדושים האלו הרי זו טענת סרק - גם עם קניית מהדורה חדשה ומתוקנת פעם בכמה שנים לא מגיעה עדיין ההוצאה למחירו של עותק אחד של ספר אחר הקטן מ'מקראי קודש' בגודלו ואיכותו! ברכות לרב הררי שליט"א על דייקנותו וחריצותו, ויזכה להוציא לאור את כל הכרכים האחרים אשר עמו, חדשים גם ישנים, ורבים הם...

סידור קול תפילה השלם. לכל ימות השנה. אשכנז. ירושלים, הוצאת ספרים חורב, תשע"א. 579+58 עמ'. (02-5632204)

לאחר דורות רבים שבהם חזרו ונדפסו הסידורים הישנים עם כל שיבושיהם, זכה דורנו לעליית מדרגה בייחס לנוסח התפילה ולסדריה. הרב שלמה טל ז"ל בסידורו 'רינת ישראל', והוצאת 'מורשת' שנטלה על עצמה את הדפסתו, עלו ראשונים על הגל הזה, ורבבות הסידורים של מהדורה זו על שלושת נוסחיה - אשכנז, ספרד ועדות המזרח - כבשו את הבתים ומוסדות החינוך, בעיקר (אך לא רק!) בציבור הדתי-לאומי, וגם גרמו בעקיפין להוצאה לאור של מהדורות אחרות מתוקנות יותר-אופחות במגוון נוסחים וסגנונות. אולם

מקום נשאר לשנות ולשפר בתחומים רבים, והוצאת 'חורב', על פי הדרכתו הפדנטית של בעליה ר' מיכאל זאב, הוציאה לאור עתה לאחר עמל של שנים סידרת סידורים חדשים שיש בה תיקונים רבים: ראשית - ניתנה תשומת לב רבה לנוסח הסידור, כאשר האחראים למלאכה היו ד"ר בנימין אליצור מהאקדמיה ללשון העברית ובנו הרב ישראל משיבת אור עציון עם צוות עוזרים, שאף הוסיפו אחרית דבר ובה הסבר מרוכז לשיטת עבודתם, ועוד הערות רבות. בבסיס הנוסח של 'קול תפילה' עמדו הסידורים הידועים והוותיקים - סידורי ר' יעקב עמדין ור' אליגמן בר ואחרים, אלא שתוקנו טעויות רבות על פי המקורות מהימנים, הפסוקים נוסחו על פי מסקנות הר"מ ברויאר ופוסקו בהתאם לטעמי המקרא, וסומנו השוואים-הנעיים והקמצים-הקטנים וכן כל ההטעמות המלעיליות (המלרעיות) - רק כשהן מועדות לטעות. נוסף על כך הפיוטים שבסידור סודרו בתבנית של שיר, ובנוסח הפסוקים שבתפילות הוכנס ה'קרי' במקום שהוא שונה מה'כתיב'. גם על דברים נקודתיים נתנו המגיהים את דעתם: למשל בכל הסליחות הם לא שינו את הנוסח עבור אלו שאינם מתענים (כפי שמקובל בחלק מן הסידורים), בהנחה שלשון הרבים שבהן נאמרות הסליחות כוונתה לכלל ישראל, ולא דווקא למתפלל פלוני, לכן גם אם הוא משום-מה אינו מתענה - אין לו לשנות את נוסח התפילה המתאים לכלל. חשוב להדגיש שלמרות הדיוק וה'חזרה למקורות' לא שינו המהדירים מהנוסח המקובל כאשר הוא באמת מקובל; כך השאירו בברכת 'מעין שבע' את הנוסח '...ונודה לשמו בכל יום תמיד מעין הברכות א-ל-ההודאות אדון השלום' וכו', למרות שמוכח בעליל (וכן הוא בסידור רס"ג ובכתבי יד עתיקים) שהנוסח המקורי היה 'מעון הברכות' וכו'. דרך אגב, נוספה בסידור זה 'תפילת הודיה למשפחה', שמוצע למתפללים שאינם אומרים תפילת 'זכור' לומר אותה בזמן אמירת תפילה 'זכור' ע"י היתומים (על פי מה שהתפרסם ב'המעין' תמוז תשס"ה [מה, ד] עמ' 77): 'אבי שבשמים... נתן אני תודה לך על כי בחסדך הגדול וברוב טובך אין דאבון בלבי... לא נפקד ממנו איש... ה' יאריך ימיהם בנעימים לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות' וכו'. גם הסדר בתוך עמודי הסידור, וארגון התפילות בכלל, נעשה תוך מחשבה ותשומת-לב. נוסף לנוסח אשכנז יצאו לאור גם נוסח ספרדי-חסידי ונוסח הספרדים ועדות המזרח, בפורמטים שונים. במקביל יצא לאור גם הסידור 'קול תפילה המבואר', שבו נוסף לכל התיקונים הנ"ל נמצא גם ביאור קצר, מנוקד גם הוא, המבוסס על הביאור המודפס בשולי דפי סידור 'שירה חדשה' הוותיק עם תוספת מרובה ואיכותית. לא סיימתי למנות את שבחיו של סידור פשוט ומיוחד זה על מהדורותיו השונות, שהוא תוצאה מוצלחת-ביותר של עבודת צוות מקצועי ומיומן.

חמשת מיני דגן. מסורות הזיהוי, היבטים היסטוריים, הלכתיים ורעיוניים, וענייני המקדש. זהר עמר. הר ברכה, בהוצאת מכון הר ברכה, תשע"א. 252 עמ'.

(02-9709588)

במשפחת ה'דגניים' על פי הגדרתה בבוטניקה המודרנית כלולים אלפי מינים. רק בודדים מהם זוכים להיכלל בין חמשת מיני הדגן 'שלנו', שהגדרתם משמעותית להלכות רבות - איסור חדש, איסור כלאיים, מצות הפרשת חלה, דיני ברכות, דיני נדרים, הלכות מנחות ועוד, ובעיקר לענין איסור חמץ בפסח ומצות אכילת מצה. הקדמונים נתנו בהם סימן - גרגירי מיני הדגן הם מאורכים ולא עגולים, יש להם כיסוי - המוץ, וקיים מעין חריץ בגרעינם מצד אחד, גדול יותר במיני החיטה - ודק יותר במיני השעורה (האורז יוצא מן הכלל, בכך שנמצאים בו שלושת הסימנים - והוא אינו מין דגן, ובכך מתבהרת המחלוקת

בין חכמים לבין רבי יוחנן בן נורי בפסחים לה, א; ואכמ"ל; אולם למרות הסימנים האלו כמה וכמה ספיקות מלווים את הגדרת חמשת המינים המיוחדים, ובהם ידוע בעיקר הספק שהתעורר בדורנו בקשר לזיהוי שיבולת השועל ולמרות שגם בזיהוי השיפון יש מקום לדון, עיי"ש). המונח 'שיבולת שועל' לא נזכר בתנ"ך וידוע רק מהמשנה ואילך, הוא לא ידוע גם בכתבי קדמונים אחרים, ואף ספק אם שם זה מזכיר את בעל החיים 'שועל' (מסתמא את זנבו השעיר) או שמדובר על צמח שנחשב כמאכל שועלים ומכאן שמו, או אולי הצמח נקרא על שם מקום ששמו 'שועל' (כמה מקומות כאלו מצויים בתנ"ך, ביניהם אולי גם 'שעלבים'...). חז"ל קבעו ששיבולת שועל היא מין של שעורה, וראשוני אשכנז זיהו צמח זה עם הצמח המכונה היום שיבולת שועל ובלועזית קוואקר (אוונה, Avena), וכנראה כך סברו גם הרמב"ם ואחרים. אולם כבר ר' נתן בעל הערוך שישב באיטליה לפני כאלף שנה מזהה את שיבולת שועל עם הצמח סיקאל"א, שהוא דווקא השיפון לדעת רגמ"ה ורש"י ורבנו ירוחם. לפני כמה שנים הרעיש פרופ' יהודה פליקס ז"ל את העולם, כאשר קבע שברור לדעתו ששיבולת שועל היא השעורה הדו-טורית, שמתאימה לתיאור שיבולת השועל בחלק מן הראשונים - ולא האוונה כמקובל, מפני שהאוונה לדעתו לא גדלה כלל בארץ ישראל בתקופת המקרא ובתקופת המשנה והתלמוד. למרות שפליקס היה אדם ירא שמים, ואיש לא חשד בו שכוונתו להתריס או לזלזל במסורת המקובלת - התקבלו דבריו בביקורת קשה ע"י פוסקי הלכה חשובים, אם כי היו גם כאלו שרצו לומר שמדי ספק לא יצאנו, ויש להחמיר לשני הצדדים. המחבר אינו מצדד בחידושו של פרופ' פליקס ז"ל, והאוונה היא-היא לדעתו שיבולת השועל. זיהוי שיבולת השועל קריטי לחולי מחלת הַדְּנָת וצליאק; עד לאחרונה נקראה בעברית פְּרָסֵת, שאינם יכולים לעכל גלוטן שנמצא בכל הדגניים - אבל בשיבולת השועל (קוואקר) הוא נמצא בכמות מזערית, ואם נסמוך על הזיהוי המסורתי נוכל לאפות מצות לפסח משיבולת שועל, ובכך לאפשר להם לאכול כזית מצה. למרות שלא נמצאו עדיין ממצאים בוטנארכיאולוגיים ששיבולת שועל תרבותית גדלה בארץ ישראל בימי המקרא ובימי חז"ל, נמצאו עדויות שהיא גדלה באופן תרבותי בתקופה זו באסיה הקטנה (טורקיה של היום), ואם כן - למה לא בארץ ישראל? כך שמצד אחד, מסכם פרופ' עמר, אין לזלזל בדעתו של פרופסור ירא שמים גם אם הוא אומר דברים לא מקובלים, ומצד שני קשה להביא ראיה מכך שלא נמצאו בארץ שרידים של גידול מסוים שהוא באמת לא היה קיים אז, ואולי יבאו גידול זה מחו"ל. עוד נושאים רבים בספר - גילוי 'הורי החיטה' בארץ, דגני התרבות בא"י וסביבתה בתקופות השונות, החיטה כעץ הדעת, עניינים שונים בלחם הפנים (כולל קיצור המאמר על דרך אפיית לחם הפנים שפורסם ב'המעין' ניסן תשע"א), על מנחת העומר ושתי הלחם, הכנת מצות לפי מסורת יהודי תימן, הברכה על האינג'רה - לחם אתיופי שעשוי מֶטֶף (סוג של קטנית), מיני דגן בעלי מעמד מיוחד - אורז, דוחן, דורה (סורגום) ועוד, וכמובן ביבליוגרפיה מפורטת ומפתח רחב. עוד ספר מושלם מבית מדרשו של פרופ' עמר.

משנה שכיר על התורה. חידושים נפלאים ומשמחי לב, מאמרים ודרשות שנכתבו על ידי הגאון הקדוש רבי ישכר שלמה טייכטאל זצוק"ל הי"ד. יו"ל מכת"ק ע"י בן המחבר שליט"א. ירושלים, מכון קרן רא"ם, תשס"ט. כה+660 עמ'. (02-5711974)

דמותו המיוחדת של רבי ישכר שלמה טייכטל זצ"ל הי"ד, בעל שו"ת 'משנה שכיר' וספר 'אם הבנים שמחה', מקבלת גוון נוסף עם פרסום ספר הדרשות והפירושים שלו על התורה

מכת"י. הדברים המובאים בספר מבוססים על כתב יד שלם שניצל ועוד לקט מכתביו האחרים בדפוס ובכת"י (דרשה אחת נדפסה בראש גל' 'המעין' הקודם מתוך 'משנה שכיר' על מועדים שנמצא בשלבי עריכה), ויש בהם דרשות כסדר פרשות השבוע ופירושים דרשניים על הפסוקים, וגם פירושים שהם בגבול שבין הפשט והדרש - כך למשל על הפסוק 'שֶׁחַת לוֹ לֹא בָּנִי מוֹמִים דוֹר עֲקֹשׁ וּפְתִלְתֵּל' (דברים לב, ה) כותב המחבר בשם גיסו, הרב רוטנברג זצ"ל מאנטוורפן: רק בדור עיקש ופתלתול יכול להיות מצב שאדם מקפיד שהוא עצמו לא ישחת, דהיינו שבעצמו הוא מקפיד במצוות, אבל 'בניו מומם' - לא איכפת לו כלל שבניו גדלים הרחק מדרך התורה; זהו מצב אבסורדי, כותב הרב טייכטל, ועל דור שנוהג כך נאה לומר שהוא לא 'דור רשע' או 'דור עברייני' - אלא 'דור עיקש ופתלתול'... קרן רא"ם, שהוקמה ע"י הנדיב ר' אליהו מרדכי זוננפלד מרעננה-ברזיל, נינו של הגרי"ח זוננפלד זצ"ל רבה של העדה החרדית בירושלים, ועוסקת בין השאר בהוצאה לאור של ספרים תורניים חשובים, נטלה על עצמה את פרסום הספר הזה - בין השאר עקב ידידותם של המחבר ושל הגרי"ח זוננפלד; מכתב שכתב הרב זוננפלד למחבר מעטר את ראש הספר, ותולדות חייו ופועלו ותיאור מותו על קידוש השם של המחבר הי"ד מתוארים בהרחבה במבוא. יזכו בני המשפחות החשובות האלו לסיים במהרה את הדפסת כל כתביו של הגאון הצדיק רי"ש טייכטל זצ"ל הי"ד.

תורה סדורה. שער א: סיכומי פרשיות התורה. שער ב: עיונים וטבלאות. נערך ונלקט ע"י יאיר הס. קדומים, תשע"א. 507 עמ'. (09-7928095)

הרב הס שליט"א מלמד תנ"ך ומחשבה בישיבה הגבוהה שבקדומים ובמסגרות נוספות. בספר הגדול הזה 'תורה סדורה' מקיף הרב הס את כל העניינים שבתורה לפי סדר הפרשות. בחלק הראשון של הספר (על פני 110 עמודים) מסכם הרב הס את פשטי הפסוקים שבתורה בדרך קצרה כדי שיהיו כל דברי התורה מסודרים לפני הלומד כשמלה, כאשר הסיכום כולל תמצות של דברי כל פרשה ופרשה מהכלל אל הפרט, עם כותרות, חלוקה לנושאים, כותרות משנה, וסיכום פרטי המצוות והמאורעות. הרב הס ניסה לאחוז את החבל משני קצותיו: הכותרות וההסברים ניתנים בלשון התורה דווקא - אך הוא מנסח אותם בשפה ברורה ומדוברת, בתוספת הסברים קצרים בשעת הצורך. השער השני (כ-370 עמודים) כולל עשרות טבלאות, המשוות בין פרשות מקבילות בתורה וממחישות מאורעות ותאריכים. בשער זה נמצאים גם עיונים העוסקים בנושאים מרכזיים בפרשה; כך למשל בפרשת ויגש מביא הרב הס ב'עיונים' (עמ' 233-230) מקורות בחז"ל ובמפרשי המקרא ראשונים ואחרונים הדנים בשאלה מדוע לא חזרו יעקב ובניו לארץ ישראל מיד כשהסתיים הרעב, כולל דעתו של ה'כלי יקר' (על בראשית מז, כז) שאכן חטא חטאו בני יעקב בכך ש'ביקשו להיות תושבים במקום שנגזר עליהם גרות! בעיונים לפרשת קורח (עמ' 43-4226) מביא הרב הס מקורות רבים בענין גנות המחלוקת, ובהם פיסקה ארוכה משו"ת התשב"ץ (ח"ג סי רכז) ובו 'פְּתַב תּוֹכַחַה לְקַהֵּל אֲשֶׁר באי מיורקה' על המחלוקת בקרבם שגורמת לחורבן הקהילה; הסימן מסתיים בדבריו העצובים של הרשב"ץ: 'אחר שכתבתי זה לא שמעו לקולי, ותוך ימים מועטים פגעה בהם מידת הדין ונשתמדו כולם - בשביל המחלוקת, ואני את נפשי הצלת! הגאון הישיש רבי שריה דבליצקי שליט"א כותב בהסכמתו המיוחדת לספר בשבח הסדר בעבודת השי"ת בכלל - ובלימוד התורה בפרט, ומדגיש עד כמה הספר 'תורה סדורה' הזה יכול להרגיל את הלומד בו ללימוד תורה מסודר ושיטתי, לא רק בחלק הפשט של התורה - אלא בכל חלקיה. תועלת מרובה טמונה בספר זה לקטנים וגם לגדולים.

מאורות תהלים. עיונים במזמורי תהלים מאת סגל ההוראה של מכללת אורות ישראל. עריכה: הרב יעקב אפשטיין. אלקנה-רחובות, מכללת אורות ישראל, תשע"א. 414 עמ'. (03-9061234)

קרוב לשבעים מרצים ושלושים מרצות של מכללת 'אורות ישראל' על שני קמפוסיה - באלקנה וברחובות (האחרון נקרא עד לאחרונה 'מכללת מורשת יעקב'), השתתפו בשלוש השנים האחרונות בפרויקט מיוחד - פירוש קולקטיבי של ספר תהלים, כשכל אחד מהם מפרש פרק או שניים. הפירושים התפרסמו שבוע אחר שבוע בדפי ה'מאורות' שחולקו לתלמידי המכללה ובני משפחותיהם וקהילותיהם, ועתה נלקטו לספר נאה בעריכתו המשובחת של הרב יעקב אפשטיין מהישוב שומריה שבנגב. הרב גוטל והרב סבן, נשיא המכללה וסגנו, מדגישים בהקדמתם, שכדברי הרמב"ן הידועים בתחילת ספר ויקרא, שבשלב מסוים עוברים הרבים ממצב של שותפים להגדרה של 'ציבור' - כך גם קובץ הפירושים שאוגד לספר הפך ליצירה אחת בעלת מעמד ייחודי. ואכן, פירושים יפים מפוזרים לאורך כל הספר; את עיניי צד הפירוש לפרק קכב, 'שיר המעלות לדוד שמחתי באומרים לי בית ה' נלד', בו מנגיד הרב ראובן ספולטר, מרצה ליהדות במכללת אורות ישראל ותושב יד-בנימין, בין ירושלים 'של מעלה' אותה רואים העולים העוליים המגיעים לירושלים - לבין ירושלים הגשמית, החומרית, האנושית, המאכזבת-לעיתים, אותה עוזבים עולי הרגל אחרי החג, כאשר יושבי ירושלים קוראים אליהם 'שאלו שלום ירושלים! לא קל היה לנו לארח מאות אלפי עולי רגל ולספק את כל מחסורם, אי אפשר שלא לשלב את החומר עם הרוח, והאכזבה שלכם אינה במקומה! ואז עונים להם העולים בהסכמה: 'צדקתם אחינו, למען אחי ורעי אדברה-נא שלום בד'. ולא יכול היה הרב ספולטר להימנע מלהשוות את הרגשתם של העולים-לרגל אז - להרגשתם של חלק מהעולים והתיירים היום, שמאוכזבים מכך שהקדושה של ירושלים-של-מטה אינה מוחשית ומורגשת כפי שהם ציפו; גם עליהם לומר, אומר הרב ספולטר, בסיום ביקורם בירושלים: 'אין סתירה בשילוב בין הרוח לחומר; למען בית ה' אלוקינו אבקשה טוב לך!...' את הפרק הלפני-אחרון פירש הרב יששכר גואלמן, שמשמש עתה כמפקח-מרכז (מפמ"ר) להוראת התנ"ך בחינוך הממלכתי-דתי. הוא מצביע על הסתירה-לכאורה בפרק זה: החסידים ש'רוממות א-ל בגרונם', שאפשר לצפות שאין כוחם אלא בפייהם - הם אלו ש'חרב פיפיות בידם לעשות נקמה בגוים' וכו'! הרב גואלמן מפנה את תשומת לבנו לדוגמאות מהתנ"ך וההיסטוריה, מאנשי גדעון שקראו 'חרב לה' ולגדעון', דרך יפתח שלפני הקרב מודבר 'את כל דבריו לפני ה' במצפה', ועד יהודה המכבי שמתפלל אל ה' ורק אח"כ נלחם. אח"כ הוא שב לדוד המלך עצמו, שכבר לפני מלחמתו הראשונה, נגד גלית, הוא מכריז לפני כל ישראל 'יידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה' כי לה' המלחמה' וכו' ורק אח"כ תוקף ומנצח. הרב גואלמן טוען שבפרקנו מודגש שדווקא החסידים, שאפשר היה לצפות שבמעמדם הרוחני יהיו מלאי רחמים וירחיקו מעצמם את החרב - דווקא הם מתאמצים לעשות בידם-ממש נקמה בגוים ולאסור בעצמם את מלכי הגוים בזיקים וכו', וזה אף נחשב בעיניהם ככבוד וכהדר; דוד שהוא 'נעים זמירות ישראל' - הוא זה שאחרי שהיכה את צבא מואב השכיב את חייליו ארצה 'וימדד שני חבלים להמית ומלוא החבל להחיות' (שמ"ב ח, ב). מי יודע, מסיים הרב גואלמן, אם דוד המלך לא מתכוון בפרק הפרידה שלו מספר תהלים (להוציא את מזמור הסיום) לתאר את דמותו ואת תחושותיו-שלו בשילוב בין הרוח לבין החרב. הדברים נאים לאומרים - הרב גואלמן למד ולימד ומלמד תורה בישיבות ובמוסדות חינוך אחרים, ועם זה השתתף כלוחם בכמה ממלחמות ישראל. ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.

סידרא, כתב־עת לחקר ספרות התורה שבעל־פה. כרך כד-כה, מוקדש לכבודו של פרופ' צבי אריה שטיינפלד. בעריכת דוד הנשקה. רמת גן, בר אילן, תש"ע. 502+41 עמ'. (03-5318575)

פרופ' שטיינפלד למד בצעירותו בישיבות פוניבז' וחברון, אח"כ היה במשך שבע שנים ר"מ בישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה, ובהמשך למד ולימד במוסדות להשכלה גבוהה שונים, ופעל רבות בארץ ובחו"ל בהוראה ובמחקר, בהכשרת מורים, בניהול ובפיקוח. הוא ערך וכתב ספרים ומאמרים רבים, ובין השאר ייסד - וערך במשך שנים רבות - את כתב העת הזה, 'סידרא'. עשרים וחמישה מאמרים בכרך כפול זה שמוקדש לכבודו, ביניהם בולט מאמרו של פרופ' ירחמיאל ברודי העוסק שוב בנושא זמנם של החלקים הסתמיים שבתלמוד; הוא כותב ששני החוקרים המובילים בנושא, שדעתם הפכה בשנים האחרונות לדעה המקובלת במחקר, פרופ' דוד הלבני ופרופ' שמא פרידמן, איחרו את עריכת רוב הסוגיות הסתמיות לתקופת הסבוראים ואף לתקופת הגאונים, ובניגוד אליהם הוא מוכיח מכמה סוגיות במסכת כתובות שהסוגיות הסתמיות התפתחו בהדרגה במקביל לסוגיות 'נקובות השם', ושאינו לחלק ביניהן בסכינא חריפא. פרופ' ברודי מציע להמשיך ולבדוק את כל הסוגיות בתלמוד בעיניים אובייקטיביות, 'תוך פיתוח מערכות מפורטות ועדינות יותר למיון סוגים שונים של דיונים תלמודיים', וכך ראוי וועי' מ"ש בגיליון הקודם עמ' 110-109. העורך פרופ' הנשקה דן בפירושה של הברכה השלישית מתוך שבע הברכות של הנישואין: 'אשר ברא את האדם בצלמו, בצלם דמות תבניתו' וכו', וטוען שביסודה של הברכה ניצב הפירוש לפסוק 'ויברא אלוקים את האדם בצלמו' - בצלמו של האדם, ושזוהי ברכה בעלת תוכן מדרשי, אחת מני רבות. בתחילת דבריו ובהערה הראשונה הארוכה הוא מצביע על כך שחז"ל מתקני הברכות אכן 'הרשו לעצמם' לייחס הגשמה־מסוימת לרבש"ע, אך קיימים חוקרים שהולכים בכיוון זה הרבה יותר רחוק ממה שמצביעים עליו המקורות, תוך 'האשמת' כל פירוש אחר, פשוט יותר, כאפולוגטיקה... בהמשך פרופ' שמחה עמנואל מצביג לנו סידרה של נוסחים לתשובה אחת שכתב מהר"ם מרוטנבורג; הוא מסביר את הבדלי הנוסח בין התשובות בעובדה שמהר"ם התכוון לקבץ את תשובותיו לקובץ הלכתי 'רשמי', ולכן הוא עצמו עדין את נוסח טופס העתק התשובות שנתר בידו וכתב בו דעתו האחרונה. הנוסח המעודכן של התשובה השתמר בזכות אחיו של מהר"ם, רבי אברהם, שאסף את התשובות במהדורתן המתוקנת ודאג שיעתיקו אותן - למרות שזהו נוסח שלמעשה לא נשלח מעולם. בהמשך מתאר פרופ' עמנואל בעזרת כמה דוגמאות את החופש שנטלו לעצמם המעתיקים לעשות שינויים בנוסח תשובות מהר"ם שהעתיקו, והדברים מעניינים ומאלפים. פרופ' יעקב שמואל שפיגל דן במנהג העתיק של החלפת בגדים בין המינים באירועי שמחה מסויימים למרות איסור 'לא ילבש', והוא מפרסם לראשונה תשובה של ר' יחיאל באסן (מגדולי טורקיה בשנות השי"ן) מכת"י, שהיה בין המתירים. שני מאמרים עוסקים בהיבטים שונים של אגרת רב שרירא גאון, והאחרים בבירור ענייני בבלי וירושלמי ומדרשי הלכה ואגדה. הקובץ מהווה מנחה מכובדת לפרופ' שטיינפלד נ"י, יאריך ה' ימיו.

שלחן הלוי. שאלות ותשובות ובירורי הלכה בד' חלקי שו"ע מאת הגאון רבי ישראל הלוי בעלסקי שליט"א. חלק ראשון. עורך: הרב שלמה יהודה ליב הופמן. מודיעין עילית, מכון שמחת התורה, תשע"א. 12+תמו עמ'. (1-718-9415832) כשלוש מאות וחמישים תשובות בכ"ז פרקים, רובן קצרות, ועוד כ"ח בירורי הלכה ארוכים,

נמצאים בספר מרשים זה. הרב בלסקי, שהוא מראשי ישיבת "תורה ודעת" בניו-יורק, נחשב לאחד הפוסקים החשובים של מערכת הכשרות הידועה OU, ולכן מובן שהרבה שאלות העוסקות בכשרות נמצאות בחלק יו"ד בספר (פרקים יח-כו), ואף לא שאלה אחת בדיני נידה למשל. בין התשובות ההן, תוך כדי בירור כשרותם של בעלי חיים מסופקים, מכריע הרב נגד כשרותו של האווז הברברי, בין השאר מפני שעל פי ידיעתו הכלאה של אווז ברברי עם ברווז רגיל מביאה תמיד ולדות עקרים, וזו הוכחה שאינם בני אותו מין (ע"י 'המעין' תשרי תשע"א [נא, א] עמ' 47 ואילך שהכותב שם נטה להתירו). פרק שלם עוסק בענייני תולעים, ובו מכריע הרב המחבר שיש להתיר את הדגים המכונים 'ווייט פיש' שניצודים בנהר ויניפג בקנדה למרות שנמצאים תולעים בבשרם, ע"פ דברי השו"ע (ס' פד סע' טז): '[תולעים] הנמצאים בדגים במעיהם אסורים, בין עור לבשר או בתוך הבשר מותרים', שלא כדעת אלו שרצו לאוסרם מפני שלדעת המדענים היום התולעים מגיעים לבשר מן המים ואינם נוצרים בבשר עצמו; המחבר מצטרף לדעת כמה מגדולי ישראל שמתנגדים לשינוי הזה לחומרא בעקבות עובדות שכאילו נתגלו רק עכשיו, וקובע ש'פשוט וברור שאין להטיל פחד ולזרוע בהלה אצל קהל שוחרי הכשרות' בענין זה. בהמשך (פרק כד ס' כח) קובע הרב בלסקי שקשה מאוד להכשיר כיריים חשמליות ששטחן מכוסה זכוכית, מפני שהשטח שבין המבערים לא מתחמם באופן משמעותי, ואי אפשר ללבנו שמא ישבר, ועירוי מים רותחים אינו מספיק כדי להכשירו. לדעתו הפתרון היחיד הוא החלפת הזכוכית לקראת פסח או כשהזכוכית נטרפה, פתרון לא פשוט כלל! בפרק כו סע' יג כותב המחבר כמה כללים בהנהגות הראויות למשגיחי כשרות, ובהם שהמשגיח עצמו ושולחיו ידאגו לשמור על כבודו ומעמדו בעיני המעסיק, בעיקר מפני שאם הוא בזוי בעיני בעלי החברה והחנות דבריו לא יישמעו, וכן שעל המשגיח להבין משהו בענייני מידות ומשקלות כדי שלא יוכלו לרמות את הצרכנים מול עיניו, כי למרות שאין ענין זה באחריותו - בסוף איכשהו יגלגלו את ההאשמה עליו... הסימן האחרון בחלק 'בירורי ההלכה' כולל חליפת מכתבים בין המחבר לבין הגרי"ש אלישיב שליט"א בענין הפאות המלאכותיות ששערן יובא מהודו, פרשה שהרעישה את העולם היהודי לפני שבע שנים. היו שרצו לאסור את השיער הזה בגלל שגילוחו נעשה לשם ע"ז, והרב בלסקי שליט"א, שדעתו נטתה מראש שיש להקל בענין זה הן מצד המציאות והן מצד הסברא, נכנס לעובי הקורה, ועל פי דבריו הצליח לשכנע הן את הגרי"ש"א עצמו והן הרבה תלמידי חכמים אחרים שאין שום מקום להחמיר בזה; אמנם נותרו לדבריו כמה ש'אין האמת לנגד עיניהם רק אל האיסור מגמתם יהיה מה שיהיה, ואין להתחשב בדעתם כלל, וכל העסק עמהם אינו אלא לשוא'. בדברים חדים וקשים אלו מסתיים הספר המלא והגדוש הזה, ממנו ליקטתי בקצה המזלג. יש לציין שגם עריכת הספר ראויה לשבח: בדרך כלל ניתנת תמצית התשובה בתחילתה ואחריה התוכן ההלכתי והנימוקים, החלוקה לנושאים ולתתי-נושאים הגיונית ומסודרת, הלשון ברורה וקצרה, כך שרבה תהיה תועלתו של ספר חשוב זה בעז"ה לעולם הפסיקה.

מקום שנהגו. מנהגים דק"ק בעכהאפען, אשכנז, לאור מנהגי קהילות אשכנז ופולין. כולל שלושה חלקים: א. מנהגי בית הכנסת. ב. תקנות ומנהגי החברה קדישא דגמילות חסדים וקברנים. ג. ספר הזכרות נשמות. נערך עם הערות על ידי שלמה קאטאנקע הלוי. לונדון, מכון מורשת אשכנז, תשע"א. עד+463+101 עמ'. (sk5758@googlemail.com)

בכהופן (Bechhofen) היא עיירה כפרית בדרום גרמניה, בה התקיימה במשך מאות שנים

קהילה קטנה בת כמה עשרות משפחות, עד ששרידיה הושמדו בשואה. היו בה בית כנסת מפואר עשוי עץ, תלמוד תורה, מקוה ובית קברות, והתנהלו בה במשך דורות חיי קהילה למופת. במרבית השנים לא שימש בה רב ולא היו בה תלמידי חכמים, ולהיפך - ידיעת התורה היתה בה מועטה יחסית, אך חברי הקהילה לדורותיהם דבקו בשמירת המצוות ובמנהגי אבותיהם במסירות וללא שום שינוי. לעיתים הקפידו גם על שמירת מנהגים שאין להם יסוד - אך במקרים רבים היתה קהילה זו, כמו קהילות אחרות כמוה, כמין 'שמורת טבע' שבה נתקיימו מנהגים קדומים שכבר אבדו בקהילות הגדולות. בין השנים תרכ"ח-תרס"ג שימש בקהילת בכהופן כ'כלי קודש' (מלמד, חזן, שוחט, קברן וכו') החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין ז"ל, והוא חיבר שני קונטרסים: 'מנהגי בית כנסת' (בעברית וביידיש) ו'תקנות ומנהגי החברה קדישא' (בגרמנית, עם תפילות בעברית). מתברר שהמנהגים בבכהופן היוו המשך ישיר למנהג אשכנז העתיק, הוא 'מנהג בני ריינוס' הקדום, בן זוגו של 'מנהג בני אושטרייד' שהשפיע יותר על מזרח אירופה. והנה, לפני כמה שנים התלהב ת"ח צעיר מאנגליה בשם ר' שלמה קטנקה, שאביו וסביו החזינים הקפידו מאוד על שמירת המנהגים ומסורות התפילה המדויקות, ממפעל חידוש קהילות 'מנהג אשכנז' בדורנו. הוא החל להתעמק בספרי מנהגים, ונתעורר בו חשק עז להשתתף בחשיפתם לאור עולם של מקורות המנהג העתיק הזה. לאחר שנתוודע לרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א הפקיד זה בידו צילום של קונטרס מנהגי בכהופן הנ"ל שהגיע לידו, ולאחר עבודה מאומצת במשך שנים זכה הרב קטנקה לברך על המוגמר (במקביל הספיק להקים את בית הכנסת 'קהילת אשכנז' במודיעין עילית, בו נוהג בקפדנות מנהג אשכנז המקורי). בהקדמה ובמבוא המקיפים מוסברים סוגי המנהגים השונים שנהגו בקהילות אשכנז (ביניהם מנהגים עתיקים, מנהגים שהחלו בעקבות השפעה מסוימת, ומנהגים שנוצרו בעקבות תקנה מקומית שהשתרשה וכד'), ומתוארת בהרחבה ההיסטוריה היהודית של בכהופן. בין השאר מוצגות שם תמונות מרהיבות של פנים בית הכנסת, שקירותיו ותקרתו צוירו ביד אומן והיו פנינה אומנותית, יהודית והיסטורית, עד שהוצת בית הכנסת ע"י הנכבדים שבין אזרחי העיר הגויים [!]. סמוך אחרי 'ליל הבדולח', כאשר קהילה כבר התרוקנה מבניה. מעניין שבימינו, 'לשמה' או 'שלא לשמה', מנסים כמה מאזרחי העיר לשחזר את עברה היהודי המיוחד, וגם כל זה מתואר שם בפרוטרוט. בהמשך על פני כשלוש מאות עמודים מובאים מנהגי בית הכנסת בכל ימות השנה עם מנגנון נרחב של הערות מחכימות, הכוללות מקורות והשוואות לספרי המנהגים השונים ולמנהגים האשכנזיים האחרים, ואחריהם תקנות החברה קדישא (מתורגמות לעברית) וספר ה'ממורבוק' של קהילה, כשכל פרט בהם מואר ומוער. ביבליוגרפיה ומפתחות מפורטים, וכן נספחים חשובים וחלק אנגלי, משלימים את הספר. מעניין לציין שבית הכנסת הואר עד יומו האחרון בנרות גם אחרי שחבורה העיירה כולה לזרם החשמל, ספק אם בגלל מיעוט היהודים בעיירה, שלא יכלו לשאת בנטל הכלכלי של הפיכת בית הכנסת ל'חשמלי' - ספק אם בגלל עקשנותם של בני קהילה שלא לשנות גם בזה ממה שהיה מקובל מאות שנים. אי אפשר שלא להתרשם מהעבודה הענקית והמדויקת של המהדיר, שהצליח להפוך קונטרסים קצרים יחסית וסתומים בחלקם לספר מנהגים מקיף וחשוב, ועוד יותר מהדקדוק של אבותינו בני אשכנז בפרטי-פרטים של מנהג, פרטי פרטים שהיו אולי נעלמים לתמיד לולי עבודתו החשובה של המהדיר שליט"א.

פניני הלכה – שבת. ההלכות בטעמן מבוארות מהיסודות ועד ההלכה למעשה, בתוספת הקדמות בענייני אמונה ומחשבה. מהדורה שלימה, בתוספת כרך הרחבות. אליעזר מלמד. מכון הר ברכה, תשע"א. שלושה כרכים. (02-9709588)

לפני שנתיים (גל' תמוז תשס"ט [מט, ד] עמ' 112) כתבתי על ספר פניני הלכה לברכות, ועתה הגיע תורו של הספר על הלכות שבת. מדובר על שלושים פרקים המקיפים את כל הלכות שבת בסגנונו המיוחד של הרב אליעזר מלמד שליט"א, בתוספת כרך של הרחבות - דיונים ובירורים הלכתיים בעקבות ההלכות המובאות בספר, ס"ה כ-1400 עמודים מלאים וגדושים. הרב מלמד לא מוותר על החלק הרוחני-חינוכי של עקרונות ההלכה ופרטיה, והשילוב של הליכה מהכללים לפרטים תוך הסבר מדויק וברור, עם נופך רוחני ומחשבתי המקדים ומקיף כל עניין הלכתי, נותן להלכות שבת החמורות מימד ענייני, רגוע, מסודר, קדוש, לא מתוח ולחוץ מרוב פרטים הלכתיים המשולבים זה בזה, שלעיתים קשה להבינם ובעקבות זאת קשה לרבים גם לקיימם. לכל הלכה מצוין מקור, שלעיתים אינו אלא אסמכתא - ספר הדין בנושא ומכריע בכיוון שאלי מציב המחבר, למרות שלא תמיד עליו התבסס המחבר כדי להכריע את הדין. הרב מלמד שליט"א מכיר את מקומו - מצד אחד הוא פוסע באופן שיטתי בעקבותיהם של הפוסקים הראשונים והאחרונים, שאת עיקרי דבריהם הוא מביא בהערות ולעיתים בהרחבות, ולא מנסה 'להמציא את הגלגל', אך לעיתים קרובות הוא מרשה לעצמו להכריע, בעיקר בשאלות שנתחדשו בדור האחרון, בכל מקרה לגופו, על פי הדעה שנראית לו מקובלת יותר בין הפוסקים, כאשר מעל כל הדיונים עומד הכלל שספק דאורייתא לחומרא ודרבנן לקולא. הרב גם מביא בכל עניין את מגוון הדעות המקובלות בעדות השונות, אך מדגיש בהקדמתו שלא כל מחלוקת מחבר ורמ"א, או הנודע ביהודה והחיד"א למשל, היא מחלוקת אשכנזים וספרדים, ובדרך כלל מדובר במחלוקות הלכתיות ענייניות שהפסיקה בהן צריכה להיות עניינית, לא עדתית. המחבר מציין פעמים רבות את מנהגי צפון אפריקה ותימן שלעיתים קרובות אינם זהים למנהג שמקובל לכנותו 'מנהג עדות המזרח', שלא כדעתו של הגר"ע יוסף שליט"א שעל כל עדות המזרח ליישר קו עם דעת מרן הב"י בכל מקרה. ראוייה לשבח הכרעתו של הרב מלמד, המתאימה לאורח חשיבתו והנהגותיו הנקיות והמוקפדות בכל הנושאים, שכך ההרחבות יימכר לעצמו, ולא עם שני כרכי ההלכות כ'ט' אחד בן שלושה כרכים, מפני שהוא מיועד ללמדנים ולמי שרוצה להעמיק, ואינו הספר ההלכתי הרגיל של סידרת 'פניני הלכה' הידועה; הדרישה שימכרו אותו בנפרד למעוניינים מסתמא אינה מוצלחת מבחינה כלכלית... פרק ה בספר עוסק בתורה ותפילה בשבת, ושם (כרך ראשון עמ' 76) מכריע הרב מלמד שעל פי הדין חייב כל אדם לעסוק בתורה בשבת לכל הפחות שש שעות, כך שיחד עם הזמן המוקדש לתפילה יהיה לפחות חציו של היום מוקדש לתורה (הוא מקל בזה כמה קולות: שאין מחשיבים את הלילה בחשבון חצי היום, שגם התפילה נחשבת 'תורה' לעניין זה, ושבת הדין כמו יום טוב ש'חציו לכס' - כל אלו פרטים שאינם מובנים מאליהם); בפחות מזה, טוען הרב מלמד, לא מקיימים את הדרכת חז"ל, הקרובה להיות דין גמור, לגבי אופן ההנהגה בשבת. הוא מאריך בעניין בהערה ארוכה בעמ' 77, ועוד יותר בעמודים רבים בכרך ההרחבות (עמ' 121-88), מביא דעות מקילות מהן משמע שאפשר להסתפק בשבת בלימוד תורה מועט (המאירי, עולת שבת ועוד) - אך מכריע כרוב הפוסקים וכפשוטו דברי חז"ל שיש דווקא להרבות בו בלימוד תורה, ואף מציע כיווני לימוד פרטיים וציבוריים שונים, נותן עצות לדרך אמירת השיעורים והדרשות ע"י רב הקהילה והיישוב וביחס לתוכנם, והכל נכתב בשפה ברורה ונעימה, עד שהדברים באמת מאירים ושמיים. יישר כוחו של הרב מלמד, ראש

הישיבה הגבוהה בהר ברכה ורב היישוב, שנטל על עצמו להמשיך ולחדש את הסדרה הנפלאה הזו, שעל פי השמועה אכן נמכרת היטב כראוי לה.

וְלֵךְ לְךָ אֶל אֲרֶץ הַמּוֹרִיָּה. עיון בפרשת עקידת יצחק. הרב מיכאל הרשקוביץ. עריכה: מנחם נוביק. ירושלים, תשע"א. 17 עמ' (0779101832)

סידור עולת ראי"ה על שני כרכיו כולל בתוכו ביאור רצוף של מרן הרב קוק זצ"ל מ'מה טובו' עד אמצע פסוקי דזימרא, ובהמשך עד סוף הסיפור פירוש מלוקט מכל כתביו ערוך ע"י בנו הרב צבי יהודה זצ"ל. חשיבות יתירה נודעת לפירוש הרב קוק על פרשת העקידה, ובמקביל נראה שהוא גם החלק הנלמד ביותר בספר זה. ולא לשווא: הדקדוק בכל תיבה בפרשה, המחשבות הנישאות הכלולות בפירוש ועיקרי האמונה המבוארים בו, מאפשרים ללומד מקשיב בן דורנו להרגיש כאילו הוא יושב במחיצתו של הראי"ה ויונק בצמא את זרמי המחשבות וההגיגות הפורצים ממנו בעוצמה, כשהם בלולים בפשט ורמז ודרש וסוד באופן נפלא ביותר. גיסי הרב מיכאל הרשקוביץ שליט"א, ר"מ ותיק בישיבת 'מרכז הרב' ורבו של הישוב נריה שבבנימין, עוסק כבר שנים רבות בכתבי הרב, והתעמק באופן מיוחד בפרשה זו. שיעור אחד!!] שהעביר במסגרת 'משמר הקדושים' שנערך כל ליל שישי ב'מרכז הרב' לזכר שמונת התלמידים שנהרגו בפיגוע הנורא בישיבה לפני שלוש שנים, שוכתב ונערך ע"י אחד השומעים והודפס כחוברת. הוא עוסק בבירור מהות הניסיון של העקידה על פי דברי הראי"ה מתוך הדגשת נאמנותו השלמה של אברהם אבינו לעצמיותו ולאמיתות-פנימיות-אמונתו במהלכה, בניגוד מוחלט להבנת ניסיון העקידה ע"י רבים. הוא מבהיר את טעותם של כמה מהוגי זמננו, שחשבו לשמוע גם בדברי הרב זצ"ל את הגישה המוטעית שאברהם כאשר העלה את בנו על המזבח העלה עמו באותה שעה קרבן לה' גם את שכלו ואת רגשותיו האנושיים, כשהוא נשאר רק עם אמונה שלמה על-אנושית, ובכך, סוברים הם, היה דוגמא למאמין 'אמיתי'. זוהי הבנה מוטעית, מסביר הרב הרשקוביץ; אברהם לפי דעת הרב קוק התכוון לקיים את דבר ה' הקשה והתמוה-לכאורה במלוא חוכמתו, במלוא עוצמת חיוניות רגשותיו, תוך הכרת עצמיותו, בהבנה שרצון ה' הוא הטוב והנכון והצודק והמוסרי בשעה זו; אין כאן השלכה-ארצה של המוסר והרגש-האבה-הטבעי לצורך עבודת ה' השלמה - אלא הבנה שרצון ה', גם אם הוא נראה לעינינו תמוה וקשה, הוא הדבר הנכון והצודק והמוסרי והאנושי והראוי להיעשות. עבודת ה' לעולם אינה אמורה לדחוק את רגליו של המוסר הטבעי האמיתי של האדם, אלא להעלות את מוסרו ולהוציאו אל הפועל לאור המוסר המוחלט של בורא העולם, מתוך הכרת וידיעת האדם ירא-ה' את שמעליו. בחוברת זו דברי הראי"ה זצ"ל וביאורו של תלמיד-תלמידיו הרב הרשקוביץ שליט"א משולבים יחד לאורך הפירוש על העקידה, והעיון בה מרומם את הלומד ל'שמי שמי קדם'...

בית הלל - שושנת העמקים. קובץ תורני לענייני הלכה ומנהג ותורת בני הישיבות לזכרם של ר' הלל ומרת שושנה טוטיאן ז"ל. העורך: יגאל עזרא. ביקורת: הרב ישראל מאיר יונה. גליונות מא-מו (שנה יא גל' א - שנה יב גל' ב). ירושלים, תש"ע-תשע"א. (02-532 3569)

כבר כתבתי כמה פעמים על הקובץ התורני המשובח 'בית הלל' שעורך ומוציא לאור הרב יגאל עזרא שליט"א מירושלים ולאחרונה בגל' תמוז תשס"ח [מח, ד] עמ' 101-100 וניסן

תש"ע [נ, ג] עמ' 107-106, ועל השילוב המגוון והאיכותי של מאמרים למדניים והלכתיים שיש בו. כך למשל גליון מד מוקדש לכבודו של הגאון ר' יהודה מועלם זצ"ל ראש ישיבת פורת יוסף שנפטר לפני שנה, שנוסף על גדלותו בתורה ובמידות - היה כנראה ענו באופן מיוחד במינו, ענוה שגרמה לכך שרבים אף לא שמעו את שמעו. נוסף לדברים עליו ולכבודו, מובא בו מדור 'גנוזות' מורחב ובו הגהות וציונים של גדולי ישראל על ספרי קדמונים, ביניהם הערות של ה'סבא קדישא' הגרש"א אלפנדרי זצ"ל על ספר 'שדי חמד'; בהקדמת הדברים מתוארת דמותו של גאון מיוחד זה, ובין השאר מסופר עליו (עמ' כג) שכשהיה נצרך לספר לצורך לימודו לא היה נמנע מלעלות על ספרים אחרים כדי להגיע לספר המבוקש, באומר: 'אני ג"כ ספר, והוי כספר על גבי ספר'... (הגאון ר' שמעון זלזניק זצ"ל, שהיה בזמנו ר"מ בישיבת שעלבים, השיב פעם לתלמיד ששאל אותו 'באיזה ספר כתובה הסברא שהרב אומר': 'פְּנֵה מְקוֹם בְּמַדְף הַסְּפָרִים שְׂמַאחֲרִיךְ וְהַכְּנֵס אוֹתִי לְשֵׁם'...). בעמ' קסו מציג הרב משה שבת את דעות הראשונים והאחרונים בשאלה 'אימתי נכתבו המשנה והתלמוד', כשהוא פותח כמובן בדברי ר' אייזיק שטיין, מגדולי אשכנז בסוף תקופת הראשונים (נפטר רנ"ו), בביאורו על הסמ"ג (בעיקר בהקדמתו, עמ' ז-יא במהדורת מכון שלמה אומן ומכון ירושלים תשנ"ג), שהמשניות והתלמוד הועלו על הכתב רק בזמן הגאונים, ובגדולי האחרונים שהסכימו עמו או שחלקו עליו. הוא טוען שהיום בציבור התורני מובן מאליה שרבי יהודה הנשיא כתב את המשנה ורב אשי כתב את התלמוד הבבלי, ולעומתם 'חוקרי התלמוד, אלה שלא יהגו בו ובתורת ה' לא חפצם... הם צועקים תמיד משד"ל עד ימינו שהמשנה והתלמוד לא נכתבו בזמן סידורם אלא אך ורק בזמנים מאוחרים... וחלקם רוצה להוציא ממסקנה זאת מסקנה כפרנית, שאין להוכיח כלום מדיוקי לשון משניות ותלמוד ולקבוע מזה הלכה וביאור... ויש כאן בעיטה בכל הראשונים והאחרונים שדקדקו בנוסחי המשנה והתלמוד הדק היטב' וכו'. הרב שבת דן בדברי פרופ' שמחה עמנואל בהערותיו במהדורת תשובות הגאונים החדשות שלו עמ' 159, שם הוא מדייק מדברי הגאון שהתלמוד הבבלי נכתב אחרי דורו של רב אשי, ומגיע למסקנה שלדעת רוב ככל הגאונים, הראשונים והאחרונים הספרים האלו נכתבו בדור שבו נתחברו, וגם דעות המיעוט מתכוונות יותר לדרך הלימוד שנתורה על פה, ואינן מכחישות את קיומם של ספרים כתובים קדומים. אולם לא נראה שהנושא הזה מוצא. אין כאן מקום לציין לכל המאמרים, ההערות, חידושי התורה ובירורי ההלכה הרבים שבגליונות 'בית הלל' הללו, ואין אלא לשבח את העורך והמו"ל על הכמות והאיכות שיוצאים מתחת ידו, שהולכים ומשתבחים מגיליון לגיליון.

ספר מיילי דתכשיט, שבת. ביאורים והערות בפרק במה בהמה. מאת יעקב לורץ'. ירושלים, תש"ע. 6+קצז עמ'. (02-5373934)

ב'המעין' תשרי תש"ע [נ, א] עמ' 110-109 סקרתי בהערכה רבה את הספר 'מיילי דתכשיט' על פרק 'במה אשה' שעסק בעיקר בדיני יציאת אשה בתכשיטיה, ולפנינו עתה כרך נוסף בסדרה זו על פרק 'במה בהמה', ובו ביאורים מפורטים על הלכות המותר והאסור ביציאת בהמה בכליה בשבת. מסכת שבת נלמדת בדרך כלל ב'כוללים', ולא קיימים עוד ספרים כאלו שעוברים בדקדוק על כל פרט ופרט בכל ענייני העיון וההלכה שבכל עמוד ועמוד בפרקים אלו, ולא משאירים נקודה שלא נבדקה ונתקנה על מקומה (ראשי 'כוללים' העוסקים בהלכות שבת יכולים לפנות אל המחבר ולקבל עותק מהספר). המפתח המפורט בסוף הספר מצביע על רוחב היריעה, ועל הדקדוק בדברי כל הראשונים והאחרונים בכל נקודה ונקודה. כך למשל בעמ' קסו מביא הרב לורץ' את דברי זקנו הרש"ר הירש זצ"ל

בשורת שמש ומרפא או"ח סי' יד שאוסר יציאת בהמה עם תכשיט לנוי לא משום שזה נחשב משוי - אלא רק משום גזירה דרבנן שנראה כהולך למוכרה בשוק, ונפ"מ אם האיסור קיים גם ביו"ט (לחלק מן הראשונים). המחבר, אברך ותיק בישיבת מיר בירושלים, מקדיש את הספר להוריו שי' שומרי בימי ילדותו, מדריכיו בימי נעוריו, ידידיו בימי בגרותו, באותה לשון בה הקדיש זקנו הרשר"ה את ספר 'חורב' להוריו זצ"ל.

ישורון, מאסף תורני. משא ומתן בהלכה, חידושי תורה ומחשבה, מגדולי דורנו וחובשי בית המדרש, ומאוצרות חכמי ישראל לדורותיהם. ניו-יורק - ירושלים, מכון 'ישורון'. (0528-390665)

כרך או שנים עבי-כרס של הקובץ 'ישורון' יוצאים לאור כל שנה, מלאים וגדושים במאמרים גדולים וקטנים בכל חלקי התורה (כתבתי מעט על קובץ יד ב'המעין' טבת תשס"ה [מה, ב] עמ' 90). כך למשל בכרך כא (ניסן תשס"ט) בין עשרות המאמרים נמצא קונטרס רחב בענייני אם פונקאית ותרומת ביצית; זו אחת הבמות שעל גביהן הרעיש את העולם הרב אברהם שרמן שליט"א, בכותבו שדעת הגרי"ש אלישיב שליט"א שבתורמת ביצית גויה הביצית הנוכרית קובעת את יחוס התינוק, והוא צריך גיור מדינא, כי בכל מה שנוגע ליחוס יש לראות את הרחם ככלי חיצוני בלבד בו מתפתח העובר (לזרע האב כמובן שאין שום השפעה על הגדרת הייחוס). פסק זה סותר את מה שכתב פרופ' אברהם אברהם בנשמת אברהם ח"ד אה"ע סי' ה סע' יב ס"ק ב בשם הגרי"ש א שראה שהאשה היולדת היא האם, ואם היא גויה הילד יצטרך גיור. אולם דעת הגרי"ש א היא שבכל מקרה צריך גיור מספק למרות שסברתו עתה נוטה שבעלת הביצית היא האם, וסביר להניח שהוא שינה את דעתו במשך השנים. הגר"ש א אוריבך זצ"ל קבע מעיקרא שקיים ספק שקול בענין זה, וכ"כ הגר"מ שטרנבוך שליט"א שזהו ספק גמור דאורייתא, וכן מעיד בקובץ הרב מתתיהו דייטש שליט"א שחותנו הגר"מ הלבשרטס זצ"ל לא הסכים מעולם לפסוק בשאלה זו, למרות שכידוע לא היה כלל מיראי ההוראה. דעה מקורית היתה לג"ר שאול ישראלי זצ"ל: עד ארבעים יום העובר מלא בעלמא, ולכן העובר מוגדר לפי המקום שבו הוא שהה כשחלו ארבעים יום להריון, היינו לפי הפונדקאית (ספק אם הימים מחוץ לרחם נחשבים לגבי מנין זה). אח"כ במאמר ארוך מחזק הגר"נ גולדברג שליט"א את דעתו הידועה שתמיד היולדת היא האם דווקא, ולעומתו מובא מאמר של הגר"מ ברנדסדורפר זצ"ל שהולכים אחר בעלת הביצית, והוא דוחה את הראיה מתרגום יונתן (ממנו משמע שהתחלפו העוברים יוסף ודינה, ודינה שהחלה את ההריון בביטנה של רחל עברה ללאה, והרי היא נחשבת בת לאה) מכך שאכן קיימות דעות שדינה נחשבת בת רחל ולכן היתה מותרת לשמעון (לפי הדעה שבן נח מותר באחותו מן האב אך לא באחותו מן האם; אמנם הגר"מ ברנדסדורפר אינו מתייחס לכך שיוסף נחשב בן רחל לכל הדעות; וצ"ע). וכן מובא שם בשם הגר"ע יוסף שליט"א והגר"מ עמאר שליט"א שהולכים באופן מוחלט אחר בעלת הביצית ושאינו כל מעמד בקביעת הלאום לאם ההרה והיולדת לא לקולא ולא לחומרא, וכן דעת הגר"א נבנצל שליט"א. זו שאלה כבדה ביותר, שנחלקו בה הדעות מקצה לקצה. גם בקובץ כד (ניסן תשע"א) עשרות מאמרים, ובסופו קונטרס 'אמת לדוד' - דברי תורה והערכה מאת ועל הגאון המופלג והייחודי רד"צ הילמן זצ"ל, שזה עתה מלאה שנה להסתלקותו. יישר כוחם של העורכים, שמצליחים לשלב חכמה ומלאכה בהוצאה לאור של כרכים גדושים אלו.

מי לה' אלי! סיפור חייו של רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל. חוה קרוסקל.
ירושלים, פלדהיים, תש"ע. 188 עמ'. (02-6513947)

לקוראי 'המעין' אין צורך להכביר מילים על דמותו הענקית של רש"ר הירש זצ"ל. לעיתים נמצא אדם מסוים במקום הנכון ובזמן הנכון ועושה את המעשים הנכונים, ופעולותיו משפיעות לא רק על מקומו ועל זמנו - אלא על העולם כולו ולדורות; אין ספק שהרב הירש הוא אחת הדמויות האלו. המשגיח הרב דב יפה שליט"א מזכיר במכתב הברכה שלו בפתיחת הספר שגם חינוך הבנות החרדי, 'בית יעקב' על הסתעפויותיו ופארותיו, נוצר מכח-כוחו של רש"ר: שרה שנירר ע"ה שמעה בימי מלחמת העולם הראשונה בווינה דרשות של הרב משה דוד פלעש זצ"ל, אחד מתלמידי-תלמידי שהלכו בדרכו, והן עוררו בה את הרעיון הגדול; והשאר היסטוריה. הספר הזה, שנכתב על ידי בתו של פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל, נינו של רש"ר ומייסד 'המעין', מתאר את חייו ואת דמותו של רש"ר בהרחבה, באופן אמין ורהוט ומרתק, קריא ומעניין לקטנים ולגדולים.

מנחה ערוכה. דרשות, נאומים, מאמרים וכרוזים, מאת הגאון רבנו יעקב יוקב עטלינגר. נלקט ונערך על ידי יהודה אהרן הורוויץ. ירושלים, ישיבת דבר ירושלים, תשס"ח. שמג עמ'. (02-6522817)

רבי יעקב יוקב עטלינגר זצ"ל, גדול רבני גרמניה לפני כמאתיים שנה (ובין השאר אחד מרבותיו של רש"ר הירש זצ"ל), ידוע בעיקר על שם ספריו ההלכתיים שקבלו מקום של כבוד בעולם התורני - חידושי 'ערוך לנר' על שבע מסכתות, שו"ת 'בנין ציון', הספר 'בכורי יעקב' על הלכות סוכה ולולב ועוד. אולם בתור ראש רבני גרמניה בתקופה הקשה של התגברות החילון וההתבוללות הוא ניסה לעמוד בפרץ גם בשיטות שלא היו מקובלות על הרבה מרבני מרכז ומזרח אירופה, ובין השאר דרש ונאם בקביעות בגרמנית, וגם הוציא לאור את כתב-העת בשפה הגרמנית 'שומר ציון הנאמן', שהיה כלי הביטוי העיקרי של האורתודוקסיה בגרמניה במשך שנים רבות (צורף לו מוסף תורני בעברית). נינו הרב ברוך הורוביץ שליט"א, ראש ישיבת 'דבר ירושלים', עם בנו החוקר התורני ר' יהודה הורוביץ, אספו עשרות מדרשותיו ומאמריו של זקנם הגדול ודאגו לתרגומם ולעריכתם ולהוצאתם לאור, כדי שאוצרות אלו לא יפלו בתהום הנשייה. מדובר על דרשות על חלק מפרשות השבוע, נאומים שנאמרו לכבוד המלכות באירועים שונים ויש בהם ברכה לדורות, פולמוסים עם מרשיעי ברית, ועניינים בתחום בניין ארץ ישראל - שהרי בעל 'ערוך לנר' היה גם 'נשיא ארץ ישראל' בזמנו, מנהיגם הרוחני של 'הפקידים והאמרכלים' מאמסטרדם ושל 'כולל הו"ד' (הולנד דויטשלנד), שהיה להם חלק חשוב בבנין ירושלים וארץ הקודש (כך למשל 'בתי מחסה' שבמרכז הרובע היהודי בירושלים נבנו ע"י גופים אלו). דוגמית קטנה מהספר: בדרשה שנאמרה בשלהי שנת תר"ח (1848) מדגיש הרב עטלינגר ש'הנסתרות לה' אלוקינו', העתיד לבוא עלינו בשנה הבאה עדיין נסתר מעינינו, אבל 'הנגלות לנו ולבנינו' - אירועי השנה המסתיימת ידועים לנו, לטוב ולמוטב; לכן, ממשיך הרב עטלינגר, יש לנו להשתמש בכל הידע שלנו על מה שכבר אירע עמנו ('הנגלות') כדי לחזק את האמונה שלנו בה, את חובת הציות לדבריו ואת התקווה לעתיד, וכך להיכנס בלב בטוח מצד אחד ובידיעת חובתנו מאידך לשנה החדשה הבאה עלינו לטובה, שמאורעותיה עדיין נסתרים מעמנו. ויהי רצון שגם עתה 'הנסתרות' שלפנינו יהפכו בקרוב ל'נגלות' שבהן בשורות טובות לתורה, לעם ולארץ, 'נגלות' משמחות אלוקים ואנשים. כתיבה וחתומה טובה!